
Component variability of phraseological units and transformation mechanisms in literary translation

Sadikova Saodat Minovarovna
sadikovasaodat9@gmail.com
Teacher,
Jizzakh State Pedagogical University

Annotation *This study explores the variability of components and the mechanisms of transformation of phraseological units in literary translation. It argues that the translator's task extends far beyond the mere transfer of semantic content, requiring the recreation of the stylistic, emotional, expressive, and aesthetic impact embedded in the source text. Phraseological units serve as important carriers of figurative meaning, cultural connotations, and authorial individuality; therefore, their successful translation depends not on literal equivalence, but on the preservation of their semantic nucleus and pragmatic function. The paper defines component variability as the substitution, expansion, reduction, rearrangement, or modification of phraseological elements in ways that maintain the communicative value and artistic effect of the original. Drawing on the theoretical perspectives of V. Vinogradov, E. Nida, and other scholars in translation studies, the research emphasizes the importance of dynamic and functional equivalence over formal correspondence. Particular attention is paid to the influence of linguistic, cultural, and stylistic asymmetries between source and target languages in determining translation strategies.*

Keywords *Phraseological units, literary translation, component variability, translation transformations, semantic core, dynamic equivalence, functional equivalence, metaphorical substitution*

Badiiy tarjimada frazeologik birliklarning komponent variativligi va transformatsiya mexanizmlari

Sadikova Saodat Minovarovna
sadikovasaodat9@gmail.com
O'qituvchi,
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya *Mazkur tadqiqot badiiy tarjimada frazeologik birliklar komponentlarining variativligi hamda ularni o'zgartirish mexanizmlarini tahlil qiladi. Unda tarjimon vazifasi faqat semantik mazmuni ko'chirish bilan cheklanmasligi, balki asl matnga xos uslubiy, hissiy, ekspressiv va estetik ta'sirni ham qayta yaratishi zarurligi asoslanadi. Frazeologik birliklar obrazlilik, madaniy konnotatsiyalar va muallif individualligining muhim tashuvchilari hisoblanadi; shu sababli ularning muvaffaqiyatli tarjimasi so'zma-so'z moslikka emas, balki semantik yadro hamda pragmatik funksiyani saqlashga tayanadi. Maqolada komponent variativligi frazeologik elementlarni almashtirish, kengaytirish, qisqartirish, qayta joylashtirish yoki o'zgartirish orqali aslning kommunikativ qiymati va badiiy ta'sirini saqlab qolish usuli sifatida talqin etiladi. V. Vinogradov, E. Nida va boshqa tarjimashunos olimlarning nazariy qarashlariga tayangan holda, tadqiqot formal muvofiqlikdan ko'ra dinamik va funksional ekvivalentlikning ustuvorligini ta'kidlaydi. Shuningdek,*

tarjima strategiyalarini belgilashda manba va maqsad tillar o'rtasidagi lingvistik, madaniy hamda uslubiy nomutanosibliklarning ta'siriga alohida e'tibor qaratiladi. Badiiy matnlardan olingan misollar tahlili orqali metaforik almashtirish, parafrazlash, leksik moslashtirish va strukturaviy modifikatsiya kabi transformatsiyalar tarjimada tabiiylik, ifodalilik va adekvatlikni ta'minlashi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar *Razeologik birliklar, badiiy tarjima, komponent variativligi, tarjima transformatsiyalari, semantik yadro, dinamik ekvivalentlik, funksional ekvivalentlik, metaforik almashuv*

Компонентная вариативность фразеологических единиц и механизмы трансформации в художественном переводе

Садикова Саодат Миноваровна
sadikovasaodat9@gmail.com
Преподаватель,
Джизакский государственный
педагогический университет

Аннотация *Данное исследование рассматривает вариативность компонентов и механизмы трансформации фразеологических единиц в художественном переводе. В нём утверждается, что задача переводчика выходит далеко за пределы простой передачи семантического содержания и требует воссоздания стилистического, эмоционального, экспрессивного и эстетического воздействия, заключённого в исходном тексте. Фразеологические единицы выступают важными носителями образности, культурных коннотаций и авторской индивидуальности; поэтому их успешный перевод опирается не на буквальную эквивалентность, а на сохранение семантического ядра и прагматической функции. В статье вариативность компонентов определяется как замещение, расширение, сокращение, перестановка или модификация фразеологических элементов таким образом, чтобы сохранить коммуникативную ценность и художественный эффект оригинала. Опираясь на теоретические взгляды В. Виноградова, Ю. Найды и других исследователей перевода, работа подчёркивает приоритет динамической и функциональной эквивалентности над формальным соответствием. Особое внимание уделяется влиянию лингвистических, культурных и стилистических асимметрий между исходным и переводящим языками при выборе переводческих стратегий. На основе анализа примеров из художественных текстов исследование показывает, что такие трансформации, как метафорическая замена, перефразирование, лексическая адаптация и структурная модификация, позволяют переводчику добиться естественности, выразительности и адекватности в языке перевода.*

Ключевые слова *Фразеологические единицы, художественный перевод, компонентная вариативность, переводческие трансформации, семантическое ядро, динамическая эквивалентность, функциональная эквивалентность, метафорическая замена*

Kirish

Badiiy tarjimada tarjimon nafaqat moddiy mazmunni, balki asarning uslubi, ohangi va estetik ta'sirini ham qayta yaratishi kerak. Badiiy matnlarning keng doirasida frazeologik birliklar (turg'un birliklar) muallifning individual uslubi, tasviri va ifodaliligini ifodalashning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun tarjimada frazeologik birliklarni saqlab qolishning kaliti ularni so'zma-so'z nusxalash o'rniga, ularning semantik yadrosi va pragmatik-stilistik funksiyasini saqlab qolishdir. Bu maqsadga tarjimada frazeologik birlik tarkibiy qismlarining xilma-xil ifodalanishi – komponentli o'zgaruvchanlik orqali erishiladi.

Badiiy tarjimada frazeologik birliklarning komponent variativligi tasodifiy o'zgarish emas, balki tarjima ekvivalentligi va badiiy matnning funksional-pragmatik tabiatidan kelib chiqadigan qonuniy jarayondir. Tarjima nazariyasida ekvivalentlik masalasi mazmunli o'zgarimaslikni saqlash bilan bog'liq holda talqin qilinadi. V.V. Vinogradov frazeologik birliklarning semantik yopilishining turli darajalarini aniqlab, ba'zi frazeologik birliklarda komponentlarning mustaqil ma'nosi nisbatan saqlanib qolganini, boshqalarida esa deyarli yo'qolganini ko'rsatadi (Виноградов, 1953). Bu yondashuv bizga komponentlarning semantik faolligi asta-sekinlik bilan sodir bo'ladigan hodisa ekanligini tushunishga yordam beradi.

A.I. Smirnitskiy frazeologik birlik elementlari mustaqil so'zlar bo'lib ko'rinsa-da, frazeologik tizim ichida ular oddiy leksemalar sifatida emas, balki ma'lum bir funksional-semantik pozitsiyada ifodalanishini ta'kidlaydi (Смирницкий, 1956). A.V. Kunin komponentlar frazeologik birlik tarkibida o'ziga xos leksik xususiyatni saqlab qolishini ta'kidlaydi (Кунин, 1981). Bu borada V.N. Komissarov asl mazmunning asosiy yadrosini (invariantini) saqlab qolish tarjimada ekvivalentlikni ta'minlashning muhim mezoni ekanligini ta'kidlaydi (Комиссаров, 1990). Ya.I. Retsker

shuningdek, tarjima jarayonida turli xil transformatsiyalardan foydalanish mumkinligini, ammo ular mazmunni yo'q qilmasligi, balki uni boshqa lingvistik vositalar orqali qayta ifodalashga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlaydi (Пецкер, 1974). E. Nida tarjimada mazmun va ta'sirni muqobil darajada tiklashni rasmiy yozishmalarga qaraganda muhimroq deb hisoblaydi (Nida, Eugene, 1964). Bu nazariy qarashlar tarjimada frazeologik birliklarning ifodalanishidagi komponentli variativligini baholash uchun metodologik asos yaratadi.

Komponentlarning roli o'zbek tilshunosligida ham e'tirof etilgan. Sh. Rahmatullaev frazeologik birlik tarkibiy qismlari o'z ahamiyatini to'liq yo'qotmasligini, balki frazeologik ma'noni shakllantirishdagi rolga qarab birlamchi va ikkilamchi elementlarga bo'linishi mumkinligini ko'rsatadi (Рахматуллаев, 1986). M. Umarxo'jaev shuningdek, komponentlarning semantik faolligi turlicha ekanligini va ba'zi hollarda "zaiflashishi" mumkinligini ta'kidlaydi (Умарходжаев, 1983). Qarama-qarshi yondashuvda A.I. Molotkov frazeologik birlik elementlarini oddiy leksemalar bilan tenglashtirish noto'g'ri ekanligini va ular til tizimida alohida o'rin tutishini ta'kidlaydi (Молотков, 1977). Bu nuqtai nazar tarjimada komponentlarni almashtirish yoki yangilash jarayonini tushuntirish uchun muhimdir: tarjimon qaysi komponent "semantik yordamchi" va qaysi biri majoziy fon sifatida xizmat qilishini aniqlaydi va keyin tarjima haqida qaror qabul qiladi.

Mazkur nazariy qarashlar frazeologik birliklar tarjimasida komponentlarning saqlanishi yoki almashishi tasodifiy emas, balki ichki semantik maydonga bog'liq ekanini ko'rsatadi. Aynan shu maydon tarjimada komponent variativligi hodisasini yuzaga keltiradi.

Komponent variativligi deganda frazeologik birlikning semantik yadrosi

saqlangan holda, uning tarkibiy qismlarining tarjima tilida boshqa leksik, metaforik yoki pragmatik birliklar bilan almashtirilishi tushuniladi. Bu hodisa sinonimik almashtirish yoki oddiy parafrazadan farqli o'laroq, frazeologik birlikning obrazli va emotsional tuzilmasini qayta shakllantirish bilan xarakterlanadi. Tarjimada aynan shu "qisman/to'liq ko'chgan ma'no" va "turg'unlik" o'rtasidagi bog'liqlik komponent o'zgaruvchanligini keltirib chiqaradi: idiomaning to'liq ekvivalenti har doim ham tarjima tilida topilmaydi. Shuning uchun tarjimon semantik asos va pragmatik effektini saqlab qolgan holda komponentlarni almashtiradi; amalda eng keng tarqalgan usul "parafraza" strategiyasidir deb ta'kidlaydi M. Baker (1992).

J. Lakoff, M. Johnson nuqtayi nazariga ko'ra frazeologik birliklar inson tafakkurida mavjud bo'lgan konseptual metaforalar asosida shakllanadi. Shu bois kundalik tilning katta qismi metaforik bo'lgani uchun asl metafora tarjima tilning milliy-konseptual modeliga muvofiq qayta tiklanadi va tarjimada bir konseptual modeldan boshqasiga o'tish zarurati tug'iladi. Natijada, asliyatdagi frazeologik birlik tarkibidagi komponentlar tarjima tilidagi milliy-madaniy konseptual modellarga mos holda variativlashadi (Larson, 1984).

E. Nida fikriga ko'ra bu jarayon ekvivalentlikning faqat formal emas, balki dinamik va funksional xarakterga egaligini ko'rsatadi. Tarjimon frazeologik birlikni so'zma-so'z emas, balki uning pragmatik ta'siri, emotsional yuklamasi va badiiy funksiyasini hisobga olgan holda qayta quradi. Natijada, frazeologik birlikning ayrim komponentlari tushib qolishi, yangilari qo'shilishi yoki butunlay boshqa obraz bilan almashtirilishi mumkin (Nida, Eugene, 1964).

Asosiy qism

Frazeologik birlikdagi har bir so'z yoki leksik element frazeologik birlikning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Komponentlar sintaktik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lsa-da,

ularning semantik faolligi har xil: ba'zi komponentlar frazeologik ma'noni shakllantirishda asosiy (dominant) rol o'ynaydi, boshqalari esa grammatik yoki yordamchi funktsiyani bajaradi. Shuning uchun frazeologik birlikning ichki tuzilishini aniqlash uning komponentlarining o'zgaruvchanligini tahlil qilish uchun asosiy nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Turg'un birliklar sifatida frazeologizmlarning strukturaviy tuzilishi mutlaqo qat'iy shaklni emas, balki nisbiy turg'unlik tizimini ifodalaydi. Shuning uchun, badiiy tarjimada frazeologik birliklarning tarkibiy qismi ko'p hollarda aniq saqlanib qolmaydi, balki tarjima qilinayotgan tilning kollokatsiya normasi, majoziy modeli va pragmatik ehtiyojlariga muvofiq o'zgaradi. Bu holat komponent variativligi sifatida talqin qilinadi, bu frazeologik birlikning tashqi shakli bilan emas, balki uning semantik yadrosi va stilistik-ekspressiv funktsiyasi bilan baholanadi. Shunday qilib, tarjimadagi komponent variativligi oddiy "so'z almashtirish" emas, balki ma'no, tasvir va pragmatik effektini qayta tiklashga xizmat qiluvchi transformatsion jarayondir.

Frazeologik birliklarning semantik yadrosini belgilaydigan birlamchi komponentlarni (dominant elementlar) va ma'noni shakllantirishda yordamchi funktsiyani bajaradigan ikkilamchi komponentlarni haqida aytib o'tgan edik. Tarjima jarayonida semantik birlamchi komponentga mos keladigan ma'no odatda saqlanib qoladi, ikkilamchi komponentlar esa tarjima tilining badiiy va pragmatik normalariga muvofiq yangilanadi yoki o'zgartiriladi. Shu nuqtai nazardan, komponentlarning o'zgaruvchanligi, bir tomondan, frazeologik ma'noni saqlab qolish mexanizmi bo'lib xizmat qiladi, ikkinchi tomondan, u badiiy matnning tabiiyligi va ifodaliligini tiklash vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Frazeologik birliklarning tarkibiy qismlari turli darajadagi semantik "yopilish"ga ega. Kuchli semantik yopilishga ega bo'lgan

frazeologik birliklarda komponentlarning mustaqil ma'nosi deyarli sezilmaydi, bu esa tarjima paytida rasmiy ekvivalentlikni saqlashni qiyinlashtiradi. Motivatsion va majoziy frazeologik birliklarda esa komponentlarning ma'nosi qisman idrok etiladi, bu esa tarjima paytida metaforik qayta qurish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuning uchun, komponentlarning o'zgaruvchanligi, ayniqsa majoziy va ifodali frazeologik birliklarni tarjima qilishda ko'proq qonuniy hodisa sifatida uchraydi.

Ushbu qarashlardan kelib chiqadigan umumiy xulosa shundaki, frazeologik birlik ichidagi komponentlarning semantik mustaqilligi to'liq emas va asta-sekin zaiflashishi mumkin. Shuning uchun tarjima paytida frazeologik birlikning aniq tashqi tuzilishini saqlab qolish har doim ham amaliy yoki tabiiy emas. Natijada, tarjima jarayonida frazeologik birlikning strukturaviy tuzilishida ma'lum o'zgarishlar yuz beradi; bu hodisa komponent o'zgaruvchanligi sifatida talqin qilinadi.

Frazeologik birliklarni tashkil etuvchi komponentlar tashqi ko'rinishida mustaqil leksemalar sifatida taqdim etilsa-da, frazeologik tizimda ular ma'lum bir funksional-semantik holatda bo'ladi.

Variativlikni keltirib chiqaradigan omillarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- **Lingvomadaniy tafovutlar.** Bir tilda mavjud bo'lgan obraz yoki metafora boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentiga ega bo'lmasligi mumkin. Bu holda, tarjimon tarjima qilinayotgan til o'quvchisiga ko'proq mos keladigan milliy obrazni tanlaydi.
- **Stilistik moslik.** Badiiy matnda frazeologik birlikning ekspressivligi personaj nutqining talablariga, muallif uslubiga, janriga va kontekstga qarab kuchaytirilishi yoki neytrallashtirilishi mumkin.
- **Matn pragmatikasi.** Frazeologik birlikning maqsadi ba'zan ma'lumot yetkazish emas, balki o'quvchida o'ziga

xos ta'sir (ironiya, keskinlik, hazil, hissiy keskinlik) yaratishdir. Bu ta'sirni saqlab qolish uchun komponentlar o'zgartiriladi.

- **Lingvistik tizimdagi farqlar.** Grammatik tuzilish, so'z yasash shakllari va frazeologik normalardagi farqlar ham komponentlarning qayta tuzilishiga olib keladi.

Badiiy tarjimada frazeologik birliklarni qayta yaratish tarjimonning lingvistik va pragmatik kompetensiyasini talab qiladi. Bu birliklar badiiy matnda nafaqat mazmunni, balki obraz, ekspressivlik va muallif ohangini ham shakllantiradi. Pedersen shunday deydi: "Idiomalarni tarjima qilish qanchalik muhim bo'lsa, shunchalik qiyin" (Pedersen, 1997). Holbuki, Larson idiomalarni juda ehtiyotkorlik bilan tarjima qilish kerakligini ta'kidlaydi: "Tarjimon birinchi navbatda idiomaning ma'nosini aniqlab olishi kerak, so'ngra idiomaning ma'nosini bir butun sifatida ifodalashning tabiiy ekvivalent usulini izlashi kerak" (Larson, 1984).

Tarjima jarayonida komponentlar o'zgarib turadigan har qanday vaziyat komponent variativligi deb hisoblanishi mumkin emas. Quyidagi mezonlar variativlikni aniqlash uchun asos sifatida ishlatiladi:

- **Semantik yadroni saqlash mezoni.** Agar frazeologik birlik tarjimada boshqa komponentlar tomonidan ifodalangan bo'lsa ham, uning asosiy mazmuni buzilmasligi kerak. Aks holda, bu variativlik emas, balki semantik nomuvofiqlikdir.
- **Frazeologik funktsiyani saqlash mezoni.** Frazeologik birlik badiiy matnda obraz yaratadi, ekspressivlikni oshiradi, personaj nutqini individuallashtiradi va muallif ohangini ifodalaydi. Agar bu stilistik-pragmatik funktsiya tarjimada saqlanib qolsa yoki tiklansa, unda komponentlarning o'zgarishi variativlik hisoblanadi.

Bu mezonlar tarjima nazariyasida ekvivalentlikni "mazmun yaxlitligi" va "ta'sir" sifatida tiklash haqidagi qarashlarga mos

keladi: tarjimada asosiy mazmuni saqlash va kommunikativ-pragmatik effektni tiklash badiiy tarjima sifatining muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi. Komponent variativligi tarjima jarayonida frazeologik birlikning semantik va pragmatik mazmunini tiklash uchun qo'llanadigan transformatsiyalar bilan chambarchas bog'liq. Bunda tarjimon komponentlarni almashtirish, kengaytirish yoki qisqartirish orqali frazeologik birlikning umumiy ma'nosini saqlab qoladi, shu bilan birga tarjima tilida tabiiy va badiiy jihatdan ta'sirchan ifodani yaratadi. Demak, komponent variativligi frazeologik birliklarning tarjimada qayta kodlanish mexanizmini ko'rsatib beruvchi muhim lingvistik hodisa hisoblanadi.

Komponent variativligi frazeologik birlikni tarjima qilishda semantik yadroni saqlab qolgan holda komponentlarning leksik tarkibini almashtirish, kamaytirish, kengaytirish yoki qayta kodlashni anglatadi. Bu holda, tarjimon frazeologik birlikning tashqi shaklini emas, balki uning semantik, majoziy va pragmatik kompleksini qayta yaratishga intiladi. Komponentlarning variativligi quyidagicha tasniflanadi:

- *Leksik komponentlarni almashtirish* – tarjimada asl komponent semantik jihatdan o'xshash, ammo boshqacha leksik birlik bilan ifodalanadi. Bu holda, semantik yaxlitlik saqlanib qolinadi, shu bilan birga birlikning tashqi tuzilishi yangilanadi.
- *Komponentlarning kengayishi* – tarjimaga qo'shimcha komponentlar kiritiladi, bu hissiy va ekspressiv ta'sirni kuchaytiradi yoki kontekstni aniqlashtiradi.
- *Komponentlarning qisqarishi* – asl birlikning ba'zi qismlari tushirib qoldiriladi, bu birlikni siqib chiqaradi; bu ko'pincha stilistik moslik va nutqning tabiiyligi bilan bog'liq.
- *Modellarning metaforik almashuvi* – tarjimada asl tasvir boshqa milliy tasvir asosida ifodalanadi, natijada semantik yaxlitlik saqlanib qolinganda majoziy komponentlarda o'zgarishlar bo'ladi.

- *Ifoda darajasining o'zgarishi* – tarjimada komponentni tanlash birlikning hissiy konnotatsiyasini kuchaytirishi yoki neytrallashtirishi mumkin.

Ushbu tasniflash tarjimada frazeologik birliklarning ifodalanish mexanizmini tushuntirishga yordam beradi va bo'limlardagi ish asosida o'tkazilgan tahlil uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Komponent variativligi sinonimlarni oddiy tanlash bilan cheklanib qolmaydi. Frazeologik birlik elementlari alohida leksemalar sifatida emas, balki umumiy frazeologik ma'noni tashkil etuvchi funktsional birlik sifatida harakat qilganligi sababli, komponent o'zgarishlari ko'p hollarda birlikning majoziy tuzilishi va badiiy ta'siriga ta'sir qiladi. Semantik ekvivalentlikni ta'minlash orqali tarjimon frazeologik birlikning badiiy funktsiyasini – ekspressivlikni, baholashni, hissiy ta'sirni va muallif ohangini saqlab qolishga intiladi.

Frazeologik birliklarning tarkibiy tarkibi nafaqat leksik komponentlar to'plami, balki asosiy ichki shakl – metaforik asos va majoziy model bilan ham belgilanadi. Tarjima paytida aynan shu ichki shakl to'liq saqlanib qolmaydi, chunki manba tilidagi metaforik tasvir tarjima tilining milliy majoziy tizimiga mos kelmasligi mumkin. Bunday vaziyatda tarjimon frazeologik birlikning semantik yadrosini saqlab qolgan holda, tarjima tilda ichki shaklni boshqa majoziy model orqali qayta yaratadi. Natijada, frazeologik birlikning tashqi komponentlari o'zgaradi, ammo ma'no va pragmatik ta'sir tiklanadi.

Komponentlarning o'zgaruvchanligini keltirib chiqaradigan asosiy omillardan biri bu madaniy farqlardir. Bir tilda keng tarqalgan so'z va iboralar boshqa tilda aniq ekvivalentiga ega bo'lmasligi mumkin. Bu tarjima tilda bir xil ma'noni yetkazish uchun ishlatiladigan so'zlar va iboralarning o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

Badiiy tarjimada frazeologik birliklar komponent tarkibining turli darajada yangilanishi orqali variativlashadi. Bu holda,

tarjimon frazeologik birlikning semantik asosini va stilistik-pragmatik funksiyasini saqlab qolgan holda, uning tarkibiy qismlarini tarjima til normalari va uning majoziy ifodasiga muvofiq qayta tuzadi. Bu o'zgarishlarni yuqorida berilgan mezonlarga asoslanib misollar yordamida tahlil qilamiz:

1) **Leksik almashtirish (substitutsiya).**

Manba tilidagi komponent ma'no jihatidan o'xshash, ammo boshqa leksik tarkibga ega bo'lgan birlik bilan ifodalanadi. Frazeologik birlikning umumiy mazmuni yangilanadi, ammo uning leksik shakli ham yangilanadi.

Misol: *"his blood was warm"* – *"qoni qaynab"* (S.C.; 221 / B.K.; 209) Bu erda *"warm"* komponenti o'zbek tilida semantik jihatdan yaqin, lekin leksik jihatdan boshqa birlik – *"qaynamoq"* orqali berilgan.

2) **Komponent kengayishi (ekspansiya).**

Tarjimaga qo'shimcha komponentning kiritilishi frazeologik birlikning ekspressivligini oshiradi yoki uning kontekstual ravshanligini oshiradi. Bu usul ko'pincha kuchliroq sifat ta'siri talab qilinadigan hollarda qo'llaniladi.

M: *"Could not help smiling"* – *"lab-lunjini yig'ishtira olmadi"* (S.C.; 9 / B.K.; 10) Asliyatdagi *"smiling"* mazmuni tarjimada *"lab-lunjini"* komponenti qo'shilishi orqali ekspressivroq ifodalangan.

3) **Komponentni qisqartirish (reduksiya).**

Tarjima jarayonida asl iboraning ba'zi qismlari yo'qoladi. Bu holda, iboraning semantik yadrosi saqlanib qoladi va tarjima ixcham va tabiiy bo'ladi. Ayniqsa, tarjima qilingan tilda qisqartirish takrorlashlar yoki sun'iylikni olib tashlashni o'z ichiga oladi.

M: *"sank into the obscuring crowd"* – *"olomonga singib ketsam"* (S.C.; 21 / B.K.; 25) Asliyatdagi *"obscuring"* komponenti tarjimada alohida berilmay, *"singib ketmoq"* fe'li ichiga "yutilgan" (reduksiya + kompensatsiya).

4) **Metaforik ifloslanish.**

Asl nusxaning majoziy qiyofasi tarjima qilingan tilga xos bo'lgan boshqa milliy metaforik model orqali qayta yaratiladi. Bu erda shakllanayotgan komponentlar o'zgarmas

bo'lishi mumkin, ammo frazeologik birlikning mazmuni va badiiy ta'siri ekvivalent tarzda tiklanadi.

M: *"Took control in directing the conversation"* – *"Suhbat tizginini qo'lga oldi"* (S.C.; 10 / B.K.; 12)

"Control" mavhum tushunchasi o'zbekcha milliy metafora – *"tizgin"* orqali qayta yaratilgan.

5) **Ifoda darajasini olib tashlash.**

Tarjima paytida komponentni tanlash frazeologik birlikning hissiy va ekspressiv ma'nosini neytrallashtirishi yoki butunlay yo'q qilishi mumkin. Foydali frazeologik birlikning konnotativ mazmuni tarjima kontekstiga moslashtiriladi.

M: *"the most chilling formality"* – *"sovuqdan sovuq rad javobi"* (S.C.; 27 / B.K.; 31) *"Chilling"* komponenti tarjimada kuchaytirilib *"sovuqdan sovuq"*, birlikning hissiy-ekspressiv darajasi oshirilgan.

Frazemani tashkil etuvchi komponentlar ma'lum darajada ma'no mustaqilligini saqlab qolgan holda, umumiy frazemik ma'noni shakllantirishda tayanch va mantiqiy markaz sifatida namoyon bo'ladi.

Frazeologik birliklar tarkibidagi semantik tayanch komponentlar esa umumiy semantik tizimning shakllanishida asosiy o'rinni egallaydi. Frazeologik faol komponentlarning shakllantiruvchi imkoniyatlari ot, fe'l, sifat va ravish kabi leksik-grammatik guruhlar asosida ifodalaniib, ularning ifodaviy va strukturaviy xususiyatlarini belgilab beradi.

Frazeologik birliklarni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmasligi yuqorida berilgan misollar yordamida asoslandi. Ayniqsa idiomatik birliklar, ularning tarkibiy qismlarining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosiga asoslanib talqin qilinmagani uchun, so'zma-so'z tarjima tarjima tilida ma'nosiz yoki stilistik jihatdan sun'iy natija beradi. Shuning uchun, frazeologik birlikni alohida so'zlarga tarjima qilish o'rniga, tarjimon uning umumiy semantik yadrosini tushunishga va bu mazmunni tarjima tilida mos va tabiiy shaklda qayta shakllantirishga intiladi.

Bu jarayonda ba'zan tarjimon frazeologik birlik bilan muomala qilayotganini aniq anglamaydi. Buning sababi shuki, barcha idiomalarni osongina tanib bo'lmaydi. Ba'zi idiomalarni tanib olish boshqalarga qaraganda osonroq. Bunday muammoni bartaraf etish uchun tarjimon birinchi navbatda shubhali iborani to'g'ridan to'g'ri ma'nosiga o'zgartirib, ma'no mos kelishini tekshiradi, agar bo'lmasa, ya'ni to'g'ridan to'g'ri ma'noga ega bo'lmasa, uni idioma sifatida tan oladi va unga shunday munosabatda bo'ladi: "Umuman olganda, iborani tushunish qanchalik qiyin bo'lsa va ma'lum bir kontekstda u qanchalik kam ma'noga ega bo'lsa, tarjimon uni idioma sifatida tan olish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi".

Bu borada tarjimon uchun navbatdagi muammoli holatlardan biri frazeologik

birlikning ikki qatlamli ma'noga ega bo'lishidir: bir tomondan u to'g'ridan-to'g'ri (nominativ) ma'noni ifodalashi mumkin, ikkinchi tomondan esa ko'chma (idiomatik) ma'noda qo'llanadi. Bunday holat ayniqsa tana a'zolari ishtirok etgan frazeologik birliklarda ko'proq uchraydi. Chunki jismoniy tasvir (ko'z, yurak, qon, tana va boshqalar) ko'pincha emotsional holatlarni obrazli ifodalash uchun xizmat qiladi.

Bu tasniflash frazeologik birlikning tarjimada qayta ifodalanish mexanizmini tushuntirishga xizmat qiladi va amaliy tahlil uchun metodologik asos yaratadi.

Teodor Dreiserning "Sister Carrie" romanining asl matni va uning o'zbekcha ("Baxtiqaro Kerri") tarjimasida, komponent variativligi mezonlari va tipologiyasi yordamida tahlil qilingan ba'zi misollar keltirilgan jadval va misollarning tahlilini havola etamiz.

Misol (asliyat -tarjima)	Variativlik turi (strategiya)	Omil	Mezonlar tekshiruv (yadro/funksiya)	Izoh (qisqa)
could not help smiling – lab-lunjini yig'ishtira olmadi	Kengayish + ekspressivlikni kuchaytirish	Stilistik moslik	☑/☑	"lab-lunj" qo'shilishi obrazni jonlantiradi
took control... – suhbat tizginini qo'lga oldi	Metaforik almashinuv	Lingvomada-niy model	☑/☑	"control" – "tizgin" milliy obraz
out of the side of her eye – zimdan qarab...	Qisqarish + qayta kodlash	Kollokatsiya normasi, pragmatika	☑/☑	komponentlar yo'qoladi, effekt saqlanadi
should permanently pass – urug'i quriguday bo'lsa	Metaforik almashinuv	Lingvomada-niy tafovut	☑/☑	"yo'qolib ketish" kuchliroq milliy obrazda
sank into the obscuring crowd – olomonga singib ketsam	Reduksiya (kompresiya)	Lingvistik tizim farqi	☑/☑	"obscuring" ma'nosi fe'lga singdirilgan

1-jadval. Frazeologik birliklarda komponent variativligi

Asardagi "Could not help smiling" (S.C., p. 9) – "Lab-lunjini yig'ishtira olmadi" (B.K., 10). Berilgan misolda semantik yadro – "beixtiyor tabassum qilish, o'zini tiyolmaslik" – tarjimada

saqlangan. Inglizcha "could not help" majburiy/bo'xshov holatni bildirsa, o'zbekchadagi "yig'ishtira olmadi" ham ayni beixtiyorlikni ifodalaydi. Bunda "lab-lunjini"

komponentining kiritilishi ekspressivlikni kuchaytiradi va personaj holatini jonliroq beradi. Demak, semantik yaxlitlik ham, frazeologik funksiya ham saqlangan: bu holat komponent variativligidir (kengayish + obrazni kuchaytirish).

Keyingi misolga e'tiborimizni qaratsak "*Took control in directing the conversation*" (S.C., 10) – "*Suhbat tizginini qo'lga oldi*" (B.K., 12). Asliyatdagi "nazoratni qo'lga olish" ma'nosi tarjimada to'liq tiklangan. Biroq "*control*" komponenti o'zbek tiliga xos bo'lgan milliy obraz metaforasi – "*tizgin*" bilan berilgan. Bu modellarning metaforik almashinuvi bo'lib, kuchli badiiy obraz orqali nazorat va hukmronlik ma'nosini yetkazadi. Natijada, pragmatik maqsad va ta'sir saqlanib qoladi: bu ham komponentning bir variativligidir.

Asarda uchragan yana bir komponent variativligiga uchragan misolni tahlil qilsak "*...out of the side of her eye*" (S.C., 5) – "*...zimdan qarab qo'yar edi*" (B.K., 7). Berilgan misolda ham semantik yadro – "ko'zning qiri bilan, bevosita qaramasdan kuzatish" – saqlangan. Tarjimada "*eye/side*" komponentlari to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilmagan; ular o'zbek tilida "yashirin nigoh" degan ma'noni anglatuvchi "zimdan" leksemasi bilan kompensatsiyalangan. Bu holat qisqartirish va qayta kodlashni anglatadi: frazeologik birlikning tashqi shakli o'zgaragan, ammo mazmun va funksional ta'sir (ehtiyotkor, yashirin kuzatuv) yo'qolmagan.

Keyingi misol tahliliga o'tsak "*...should permanently pass*" (S.C., 4) – "*...urug'i quriguday bo'lsa*" (B.K., 8). Asliyatdagi umumiy ma'no – "batamom yo'q bo'lib ketish" – tarjimada *urug'i qurimoq* frazemasi bilan ifodalangan. Bu erda "yo'qolish" semasi o'zbek tilida milliy-metaforik birlik orqali kuchliroq obrazda qayta yaratilgan. "*Permanently*" semasi esa frazemadagi yakuniylik va shart konstruktsiyasi orqali mustahkamlanadi. Semantik yaxlitlik va badiiy ta'sir saqlangan: metaforik model almashinuvi asosidagi komponent variativligi kuzatiladi.

"*sank into the obscuring crowd*" (S.C., 21) – "*olomonga singib ketsam*" (B.K., 25) misolida komponentning qisqarishi yuz bergan. Asarda

"*sank*" ("cho'kib ketmoq") va "*obscuring*" ("yashiri, ko'rinmas") komponentlari orqali "olomon orasida ko'rinmay qolish" g'oyasi kuchaytiriladi. Tarjimada esa shu ma'no *singib ketmoq* fe'li tarkibiga "singdirilgan": *obscuring* komponenti bevosita tarjima qilinmay, reduksiya yani qisqarish orqali kompensatsiya qilingan. Semantik yadro ham, ta'sir ham saqlangan.

Variativlik aniqlangan keying misolga o'tsak "*the most chilling formality*" (S.C., 27) "*sovuqdan sovuq rad javobi*" (B.K., 31) tarzida tarjima qilingan. Asliyatdagi "rasmiiy sovuqlik" tarjimada aniqlashtiriladi va natijada paydo bo'lgan mazmun "rad etish" sifatida ifodalanadi. "*Chilling*" komponent kuchayish (sovuqdan sovuqqa) bilan mustahkamlanadi. Bu holda funksional qayta kodlash va ekspressivlikning ortishi kuzatiladi. Berilgan misoldagi frazeologik birlikning badiiy ta'siri kamaymaydi, balki o'zbek tilining ekspressiv salohiyati bilan kuchayadi.

"*his blood was warm; his nerves wrought up*" (S.C., 221) o'zbek tiliga "*qoni qaynab, asablari buzilgan*" (B.K., 209) deb tarjima qilingan. Berilgan frazeologik birlikdagi semantik yadro – "kuchli hayajon va asabiy taranglik" – to'liq tiklangan. *Warm* komponenti o'zbek tilida birinchi qismda kuchayadi (qaynaydi), ikkinchi qism esa birlik bilan belgilanadi, bu esa o'tkirroq holatni bildiradi. Bu komponent variativligi ifoda darajasining o'zgarishi va urg'uning ortishi tufayli yuzaga keladi.

Xulosa

Badiiy tarjimada frazeologik birliklarning komponent variativligi frazeologik birlikning tashqi shaklini saqlab qolishga emas, balki uning semantik yadrosi va badiiy-pragmatik funksiyasini tiklashga qaratilgan qonuniy jarayondir. Komponentlarning turli semantik faolligini hisobga olgan holda, semantik asosni saqlab qolish istagi odatda tarjimada kuchli ifodalanadi, majoziy fon komponentlari esa tarjima qilinayotgan tilning milliy va stilistik imkoniyatlariga muvofiq yangilanadi. "Sister Carrie" va uning o'zbekcha tarjimasi misollarida

komponentli variativlik leksik almashtirish, qisqartirish, kengaytirish, metaforik modellar almashinuvi va ekspressivlik darajasining o'zgarishi shakllarida namoyon bo'ldi. Bu badiiy

tarjimada ekvivalentlikni ta'minlash komponentlarning bir xil uzatilishi bilan emas, balki o'zgarmas mazmun va ta'sirni tiklash bilan belgilanishini ko'rsatadi.

References:

1. Baker, M. (1992). *In other words: A coursebook on translation*. Routledge.
2. Dreiser, T. (1917). *Sister Carrie*. Grosset & Dunlap.
3. Dreiser, T. (2013). *Baxtiqaro Kerri* (E. Nosirov, Trans.). Sharq.
4. Комиссаров, В. Н. (1990). *Теория перевода: Лингвистические аспекты*. Высшая школа.
5. Кунин, А. В. (1981). *Курс фразеологии современного английского языка*. Наука.
6. Larson, M. L. (1984). *Meaning-based translation: A guide to cross-language equivalence*. University Press of America.
7. Молотков, А. И. (1977). *Основы фразеологии русского языка*. Наука.
8. Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating*. E. J. Brill.
9. Pedersen, V. H. (1997). Description and criticism: Some approaches to the English translations of Hans Christian Andersen. In A. Trosborg (Ed.), *Text typology and translation*. 99–113. John Benjamins.
10. Rahmatullaev, Sh. (1986). *O'zbek tilida fe'l frazemalarning bog'lashuvi*. Fan.
11. Рецкер, Я. И. (1974). *Теория перевода и переводческая практика*.
12. Смирницкий, А. И. (1956). *Лексикология английского языка*.
13. Виноградов, В. В. (1953). Основные типы лексических значений слова. *Вопросы языкознания*, (5), 21–30.
14. Umarxodjaev, M. I. (1983). *Osnovy frazeografii*. Tashkent.